

Nosztalgia és/vagy korrajz?

(JÓKAI MÓR: A RÉGI JÓ TÁBLABÍRÁK)

ENNEK AZ 1856-BAN MEGJELENT regénynek az előszava tartalmaz egy érdekes passzust arról, mi is jellemzi ezt a művet — pontosabban, mi az, ami nem: „Azért, ki a »régi jó táblabírák« címe alatt mulatságos anekdoton-gyűjteményt vél találni, mely az újabb kor tréfás felderítésére van szánva, az meg fog csalatkozni, s idejét rossz helyen kapitalizálja.”¹ Ez a mondat fölöttébb árulkodó: miközben el akarja határolni a regényt egy lehetséges olvasói várakozástól, tartalmaz egy képzettársítást, hiszen eszerint a táblabírók s az emlegetésük által fölkinált múltidézés egyaránt azonnal az anekdotizmussal asszociálódik. Ez pedig komolyan veendő irodalmi hagyomány és párhuzam. Jókai azonban láthatólag nem akar erre ráhagyatkozni: nála az előrebecsátott írói szándék rögtön valamiféle distanciát jelent az anekdotához. Vagy legalábbis reflektált viszonyt. Miközben persze a regényben olvashatók anekdoták, mi több, az egyik szereplő jellemzésének eszközéül is szolgálnak: a regény elején felbukkanó Lippay alispán mond ilyeneket, mint az adott helyzetet értelmező és kontextualizáló bölcsességeket, s ez a jellegzetessége folyamatosan meg is marad a személyének.

Lehet-e akkor erre a regényre alkalmazni az „anekdotikus narráció” fogalmát? Ennek a fogalomnak a legátfogóbb körülírását Gintli Tibornak köszönhetjük, aki 20. századi irodalmi példák alapján körvonalazta ennek a kritériumait.² A tőle megfogalmazott szempontok szerint ebben a Jókai-regényben leginkább talán az orális jelleg látszik jelentősnek (bár nem meghatározónak) a narrátor kapcsán, de a történet egésze nélkülözi mind a következetes komiku-

¹ JÓKAI Mór: A régi jó táblabírák (1856). S. a. r. Nacsády József. Bp., Akadémiai, 1963. 8. (Jókai Mór Összes Művei. Regények 10.) [a továbbiakban: JMÖM Regények 10.]

² A kritériumrendszer tömör összefoglalását lásd GINTLI Tibor: Perújrafelvétel: Anekdotikus elbeszélésmód és modernség a 20. század első felének magyar prózájában. Kalligram, [Bp.], 2021., 30.

mot, mind a szórakoztató szándékot — sőt, a regény apokaliptikus képekkel indul egy általános éhínségről, s a későbbiekben egy korai bűnügyi regénybe illő haláleset, majd nyomozás is helyet kap benne. Nem töltenek be itt jelentős szerepet a narrációt megszakító anekdoták sem, mi több, inkább arról van, hogy *A régi jó táblabírák* az anekdotákat funkcionálisan, valamelyik szereplő szolamába beépítő, de a narrációt nem anekdotikusan kezelő regénynek tűnik. Lippay alispán állandó anekdotázgatásának is megvan a maga értelme és sajátos helyiértéke, anekdotái nem uralkodnak el a művön. A regény végén ez úgy minősítetik, mint az elboruló elméjű grófnő, Cynthia felvidítésének az eszköze, azaz egyfajta panacea: „az alispán eljár hozzájuk kifogyhatlan anekdotáival, amik Cynthiát gyakran megnevettetik”.³ S az anekdotával a világértelmezés feladatát ellátó magatartás amúgy is csak Lippayra jellemző következetesen, a regény többi fontos szereplőjére nem. Ráadásul Lippaynak a cselekvény előrehaladtával csökken is a szerepe, s ez csak a regény végén változik meg, amikor ismét igen fontos jelenetekben tűnik föl. Vagyis a középpontban sem egy állandóan anekdotázgató táblabíró áll, hanem csupán az állandó lehetősége teremődik meg az anekdotizmusnak. Jókai számára a „táblabíró” olyan hívószó volt, amely felidézte ugyan az ábrázolt korszakot (az 1848 előtti, a regény megírásakor már múltba sülyedt világot), valamint az anekdotát mint korjellemző epikai formát, de ezek egyike sem vált szerves jellemzőjévé a regénynek.⁴ Ennyiben tehát a mű nem akart „korrajz” sem lenni, abban az értelemben pedig biztosan nem, ahogyan ezt a műfajmeghatározást a kortárs Vas Gereben használta egy letűnt, már csak az emlékezetben felidézhető történelmi korszak jórészt idilli felidezésére.⁵ Jókainál az írói alkotásmód egyik leglátványosabb jellemzője éppen az lett, hogy miközben a narrátor félreérthetetlenül jelezte, tudatában van az összefüggés igényének mint elvárásnak, nem kívánt annak megfelelni.

A látszólag nosztalgiával felidézett regényidő pedig egyáltalán nem idillikus ábrázoláshoz vezet: a cselekvény az 1846-os felföldi éhínség ábrázolásából indul ki.⁶ Ez az esemény Jókai személyes életútjában és korábbi írói mun-

³ JMÖM Regények 10. 426.

⁴ Vö. még a következő áttekintő tanulmánnyal: SÁNDOR István: Adomák és adomafunkciók Jókai életművében. = KERÉNYI Ferenc – NAGY Miklós (szerk.): Az élő Jókai. Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési Propaganda Iroda, [Bp.], 1981., 65–87.

⁵ Vö. a következő tematikus folyóiratszámmal, amely Vas Gereben recepcióját foglalja össze: Vas Gereben-összeállítás. [Szerk.: Császtvay Tünde.] Vár Ucca tizenhét 5 (1997) 1. sz.

⁶ Ezt a kritikai kiadás meggyőzően valószínűsítette: JMÖM Regények 10. 445.

kásságában is nyomot hagyott, még ha nem is jelentőset. Amikor ugyanis a fiatal író (a Jelenkor frissen alkalmazott újságírójaként) 1847 elején József nádor haláláról írt egy rövid szöveget, ezt is szóba hozta érintőlegesen: „Ki egykor az egész hazának élt, az most az egész hazának halottja. Most lenne idő: hogy mutassa meg a magyar nemzet, mikép tud háladatos lenni elhunyt jobbjai iránt. Itt lenne az alkalom és idő. Ha azon kövekből, mikből örömmünnepe hálaoltárát készült építeni nemzetünk dicsőült nádorunknak, építne most halotti tiszteletére egy más oltárt az inséggel küzdő nép számára, melly atyját, jóltevőjét kesergi benne: *Takarékmagtárakat*. Ez eszme legelső létrejöttét üdvezült nagy nádorunknak köszönheti.”⁷ Persze a regényben az éhínség elleni küzdelem nem egy ilyen, közérdekből, de magánkezdeményezésre felállított magtár révén enyhül, hanem egy magánkézben lévő magtár erőszakos felnyitása miatt — a korábbi gondolat ekkorra már láthatólag poétikai érdekű motívummá vált. Hiszen a regényben Fenyérynek ez a fellépése, amely a Krénfy tulajdonában lévő, felhalmozott készlet megszerzését célozza, a korabeli jogrend olyan mértékű megszegése (hatalmaskodás), amely miatt a fiatalembernek vállalnia kell a következményeket, vagyona elvesztését is. Márpedig ez a cselekvénynek fontos motivációs tényezőjévé válik: Fenyéry ennek következtében kényszerül ügyvédként, a saját munkája nyomán megélni, s így lehet birtokának visszaadása mások számára is fontos küldetés, amelyben persze Krénfy, az antagonisztikus szereplő ellenérdekelt fél.

A regény címe akár implicit üzenetként is felfogható: a mű ugyanis a táblabírók személyével jelzett időszak, az 1848 előtti rendi társadalom átértékelését végzi el (hiszen az ábrázolás szándéka nyilván polemikus is, amikor ezt a múltba süllyedt, a közelmúlthoz tartozó világot „jó”-nak nevezi, azaz a nosztalgia fényével világítja be).⁸ Márpedig ez a korszak, s az ennek emblematisztikus keretét jelentő vármegye — különösen a különböző politikai irányultságok és világnézeti irányultságok fényében — erősen vitatott jelenséggé vált a kortársak tudatában, s a különböző megítélések között az egyik legmarkánsabb az 1840-es évek fiatal író-generációjának álláspontja volt, amely a leginkább úgy

⁷ Jelenkor 16 (1847) 5. sz. (január 17.) 27. A kritikai kiadásban: JÓKAI Mór: Cikkek és beszédek (1847. január 2 – 1848. március 12) I. kötet, s. a. r. SZEKERES László. Akadémiai, Bp., 1965. 28. (Jókai Mór Összes Művei. Cikkek és beszédek) – Az idézet az eredeti közlés alapján, a kiemelés ugyanott.

⁸ Ezzel a kérdéssel a regény – meglehetősen kevés konkrét szövegelemzést tartalmazó – szakirodalma ismételtelen foglalkozott; az 1963 előtti értékelések főbb tendenciáit jól mutatja a kritikai kiadás összefoglaló fejezete: JMÖM Regények 10. 460–481.

összegezhető, mint állandó ironizálás a táblabírók személyén és konzervativizmusán. Ezen belül érdemes elhelyezni például Petőfi Sándor befejezetlenül maradt, s ezért koncepciójában megítélhetetlen elbeszélő költeményét (*A táblabíró*), amely – miközben fenntartja ezt az ábrázolási tradíciót – érdekes lehetőségeket is sugall a táblabíró világ átalakulásának a lehetőségére.⁹ Annyi ugyanis feltétlenül rekonstruálható az elkészült részekből, hogy Petőfi nem moccanatlan konzervativizmusként akarhatta ábrázolni a vármegyei világot, s a változás ígérését éppen egy új generáció fellépése indokolta volna – ezt a szöveg a címszereplő saját fiának az apjától eltérő mentalitásával érzékelteti. S ez akár Jókai regényéhez is kulcs lehet. *A régi jó táblabírákban* ábrázolt, meg nem nevezett, felföldi megye, amelynek a paraszti lakossága – ahogyan ez a szövegből lépten-nyomon kiderül – (teljesen vagy túlnyomórészt) szlovák, voltaképpen liberális mintamegyeként ábrázoltatik: a regény egy utalása egyértelműsíti, hogy Jókai ezt Zemplénről mintázta.¹⁰ Ez a lokalizálás érthetővé teszi a rendi politika ilyen jellegű ábrázolását is, hiszen Zemplén valóban hosszú idő óta próbált nyomorenyhítő intézkedéseket foganatosítani (ennek egyik, a regényidőhöz képest korai dokumentuma a fiatal Kossuth Lajos helyzetfelmérő javaslata 1828-ból, az *Éhségmentő intézetekről*),¹¹ s a megye országgyűlési követválasztásaival is a liberális törvényhatóságok közé tartozott.

A regény első fejezeteiben a három vezető tisztségviselő (az alispán, a főjegyző és a főügyész) személyesen azért utazik körbe a vidéken, hogy képet kapjon az éhínség okozta helyzetről, s célszerű módon enyhítse azt. Majd Fenyéry főügyész a vármegye enyhítő és segítő intézkedéseinek a végrehajtása érdekében még azt is vállalja, hogy a nemesi tulajdon elleni bűncselekményt kövessen: Krénfy „salva guardia” feliratú, s ez által jogilag sérthetetlen magtárát baltával nyitja meg, s így kockára teszi saját személyét és teljes vagyonát is. Amikor viszont mindenét lefoglalják, ő pedig választott tisztségét is elveszíti, cselekedete – sajátos következményként – nem becsületvesztést, hanem dicsőséget szerez neki a törvényhatóság körében, sőt, azontúl is: „Fenyéry

⁹ Vö. SZILÁGYI Márton: Egy félbehagyott mű mint a poétikai megújulás ígérete (Petőfi *A táblabíró* című töredéke). = BÉNYEI Péter – FAZAKAS Gergely Tamás – LAKNER Lajos (szerk.): Petőfi: költészet, kultusz, emlékezet. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2024. 25–36. (Locī Memoriae Hungaricae 11.)

¹⁰ Vö. „Ugyanazon megye, melynek északi része oly mostohaképpen viselte magát a jámbor burgonya irányában, déli részén, hol a székváros épült, termé a legjobb hazai bort, melyről leg-háladosabban emlegetnek bennünket a külföldön is.” JMÖM Regények 10. 266. – Lásd még az azonosításra a jegyzeteket: uo. 446.

¹¹ Erről lásd BARTA István: A fiatal Kossuth. Akadémiai, Bp., 1966. 26–31.

minden egyéb büntetés alól teljesen fölmentetett, visszakapta ügyvédi oklevelét s neve nemcsak megyéjében, de az egész országban az ünnepeltek közé lett sorozva.”¹² Ez az eseménysor, amely a regény egyik legfontosabb cselekvényszála, de korántsem az egyetlen ilyen irányultságú mozzanat (hiszen hozzászámíthatjuk Lippay alispán rendíthetlenségét és következetes morális tartását is), a közelmúltra vonatkozó liberális utópiának tekinthető. Mintha semmiféle egyéb politikai irányvonal vagy közéleti orientáció nem lett volna, amely akár a népboldogítás, akár az igazságszolgáltatás kapcsán mást képviselt volna, illetve a közvélemény egységesen az ún. „haladás” mellett állt volna, s mintha olyan egyszerű és magától értetődő lett volna ezt az általános vélekedést megformálni vagy népszerűsíteni. Jókai ezen regényében egyetlen olyan mozzanat nincs, amely ezeknek a folyamatoknak ne a teljes diadalát mutatná (az antagónista szerepét játszó Krénfy, amikor csak a saját hasznát keresi, a saját jogán gonosz, s nem áll mögötte és mellette nevesíthető közösségi támogatás). Ráadásul mindez a felsejlő társadalmi utópia a „táblabíró-világ” közegében látszik megvalósulni, s így a kettő között mintha lényegi összefüggés lenne. Ez pedig erősen szembehelyezkedik a konzervatív, a létezőhöz rendíthetetlenül ragaszkodó táblabírákról kialakított képpel, amelyet egyébként Petőfi is saját, töredékben maradt verses művének az elején karikaturisztikusan fölrajzolt (hogyan aztán ezt később más elemekkel, leginkább egy új nemzedék föllépésének az ígéretével elbizonytalanítsa).

Jókai regénye tehát ennyiben és így módon polemikus azzal a képpel, amelyet az 1840-es években saját írói generációja kialakított erről a periódusról és annak politikai értékeléséről. Sőt, ennél többet is mondhatunk, hiszen maga Jókai is tevékenyen részt vett ennek a beállításnak a kidolgozásában és terjesztésében: a tőle szerkesztett Életképekben is jelentek meg ilyen tartalmú, parodisztikus vagy ironikus szövegek, s némelyike nagy valószínűséggel Jókainak tulajdonítható.¹³ Vagyis Jókai ebben a kérdésben erőteljesen elmozdult korábbi álláspontjáról, és igyekezett áthangolni a kedvezőtlené vált közvélekedést – ahogyan ezt tette egyébként az 1809-es inszurrekció kapcsán is, ahol az 1840-es években ő maga is számos dehonesztáló célzást helyezett el kisepikai műveiben, majd pedig az 1877-es *A névtelen várban* már a magyar hősiesség példá-

¹² JMÖM Regények 10. 219.

¹³ Lásd ennek kapcsán a kritikai kiadás összefoglalóját: JMÖM Regények 10. 442–443.

jaként említette az akkori nemesi felkelők helytállását.¹⁴ A legutóbb Thimár Attila fogalmazott meg egy – minden ponton aligha helytálló – gondolatmenetet arról, hogy miben is áll Jókai rendkívüli hatásának a titka; ebben szerepel a következő megfontolás: „Az életmű különlegesen fontos tulajdonsága, hogy azt a reformkort, amelyből az 1848–49-es szabadságharc született, olyan módon tudta átírni, rózsaszín köntösbe öltöztetni és mesévé – hamis illúzióvá – tenni, mint senki más irodalmunkban.”¹⁵ Persze ehhez a véleményhez több kérdőjel is kitéhető lenne: az az állítás, hogy Jókai életműve a reformkorral kiemelten foglalkozott, csak az oeuvre egy részére, s még csak nem is túlnyomó részére igaz. Csak hogy egy másik viszonylatot is említsek, legalább ennyire fontos volt Jókainak a 18. századhoz való viszony ábrázolása, amiről egyébként még nem született önálló elemzés.¹⁶ S leginkább persze azt érdemes megfontolni, hogy egy korábbi történelmi periódus bármilyen irodalmi ábrázolása lehet-e, s ha igen, milyen kritériumok alapján, igaz és hiteles, vagy eleve csak „hamis illúzió”-nak minősíthető... De most mindettől a szemléleti kételytől eltekintve, azt lehet mondani, ha volt olyan tendencia Jókai regényírói működésében és fogadtatásában, amelyet Thimár Attila itt körülírt, akkor az éppen *A régi jó táblabírákra* érvényes. Mert itt valóban megtörténik a tudatos átszínezése a közelmúltnak – még ha nem is az 1848–49-es szabadságharc előtörténeteként prezentálva.

Annál is kevésbé lehetne itt valamiféle teleologikusságot felfedezni, mert a regény egyáltalán nem valaminek az előkészítéséről vagy előtörténetéről akar beszélni, hanem inkább egy tradicionális világ végéről. A felföldi éhínség képei ugyanis a régi és új világ helycseréjének a bevezetéséül szolgálnak. S ez a váltás egyáltalán nem a „haladás”, az idők kétségtelen és szükségszerű változása irányát mutatja, hanem ennél sokkal kaotikusabb helyzethez vezet. A regény szüzséje ugyanis úgy is felfogható, hogy Krénfy (a haszonbérő) új tulajdonosként levált egy tradicionális arisztokrata családot, s az ő világuknak a helyébe állítja a maga pszeudo-világát, amely mintha az előző paródiája lenne, s nélküli

¹⁴ Lásd erről SZILÁGYI Márton: Kisfaludy Sándor és az 1809-i inszurrekció emlékezete az 1840-es években = Uő.: Hagyománytörések: Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról. Ráció, Bp., 2016. 201–214.

¹⁵ THIMÁR Attila: A Jókai-kód. = Kortárs 69 (2025) 2. sz. 3–4. – Az idézet: 3.

¹⁶ Pedig hogy ennek milyen komoly tanulságai lehetnének, azt jól felmérhetjük egy másik jelentős kortárs 18. századi vonatkozásainak a föltárásából: BARTA János: Arany János és a XVIII. század: Adalék Arany irodalomszemléletéhez. = Uő.: Arany János és kortársai: I. Aranytanulmányok. S. a. r. Imre László. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2003. 59–103. (Csokonai Könyvtár 27.)

mindazt a patriarchális rendet és eleganciát, amely a főnemességnek mégiscsak jellemzője volt. A regény utolsó mondata minden esetre mintha ezt a szálát állítaná a legfontosabbnak a cselekvényszálak között, amikor a család utolsó férfitagjának, a gyermektelen Illés grófnak a haláláról is beszámolt: „Csapjátok be a könyvet: a Brenóczy család bevégezte regényét.”¹⁷

Figyelemre méltó azonban, hogy Jókai mire *nem* használja ki ezt a felrajzolt szituációt: noha a műveletlennek és törtetőnek ábrázolt Krénfy neve is felfogható beszélő névnek, ha németül értelmezzük (a „Kren” szó tormát jelent, s végződés a nemesi nevek imitációjának tekinthető),¹⁸ ám sehol, egyetlen utalás erejéig sem sugallja a szöveg, hogy Krénfyben német nevű zsidó haszonbérlőt kellene látnunk. Pedig a magyar nemesi családok és a zsidó hitelező egymásra utaltságát akár magyar irodalmi tradíció is erősíthette volna: gondoljunk csak Kuthy Lajos egy évtizeddel korábbi, 1846-os regényére, a *Hazai rejtelmekre*, s az ottani zsidó-ábrázolásra, Löbl Simon alakjára.¹⁹ Jókai egyáltalán nem próbálta meg ezt az ábrázolási lehetőséget érvényesíteni, még csak latens utalások formájában sem.

Hasonló jelenséget írt le gazdaságtörténeti elemzésében Halmos Károly *Az arany ember* kapcsán: megfigyelése szerint id. Krisztyán Tódor alakjának megformálásakor Jókai „a zsidó üzletemberekre vonatkozó közhelyes megállapításokat” használta föl, anélkül, hogy a figurát zsidónak nevezte volna. Halmos mindezt azzal magyarázza, hogy Jókai nem akarta szűkíteni olvasóközönségét a „felekezeti etnikum” kérdésének bekapcsolásával.²⁰ Kérdéses persze, hogy ez a vélekedés kielégítő magyarázat-e (bár némi megvilágító ereje kétségtelenül van). A Halmostól észrevett jelenség ugyanis láthatóan már korábban, az 1850-

¹⁷ JMÖM Regények 10. 428.

¹⁸ Ez a regény elején Lippay alispán reakciójában meg is fogalmazódik, amikor meghallja a Krénffy nevet (a kritikai kiadás a későbbiekben egy f-fel írja): „Micsoda – ffy? – kérdé gúnyosan a nemes úr. – Azelőtt csak Péterhez, Pálhoz ragasztották a nemes végzetű ffy-t, most már Krénhez, szeghez, fűhöz, fához lehet azt ragasztani?” JMÖM Regények 10. 32. – Krénfy nevének beszédes mivoltára s német jelentésére Fried István is felfigyelt, számára ez a „külföldieskedés”-nek az erős jelzése volt: FRIED István: „ideje lesz már megint megírni azt a testamentumot”: Jókai Mór: *A régi jó táblabírák* újraolvasása. = Tiszatáj 76 (2022) 3. sz. 44–60. – A konkrét szöveg hely: 45.

¹⁹ Kuthy regényére lásd [S.] LACZKÓ András: „Variációk egy témára”: Kuthy Lajos *Hazai rejtelmek* és Nagy Ignác *Magyar titkok* című regényének viszonyáról. = A Tudás Fája: Az I. Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencia dolgozatai. Szabadka, 2002., Újvidék, 2003. 438–453.; VÖLGYESI Orsolya: Egy siker kudarca: Kuthy Lajos pályafutása. Argumentum, Bp. 2007. 118–127. (Irodalomtörténeti füzetek 163.)

²⁰ HALMOS Károly: *Az arany emberei*: Jókai Mór *Az arany ember* című regénye gazdasági kritikai nézőpontból. Reciti, Bp., 2024. 28–30.

es években is felbukkant Jókainál, s ez akkor még aligha függött össze a lehetséges olvasók érzékelésével vagy a bizonyos olvasói kör esetleges elvesztésétől való félelemmel, hiszen előtte vagyunk még az író igazán komoly sikereinek: *A régi jó táblabírák* arra is példa, hogy az író az esetleg felsejlő vagy odaérthető antiszemita szálát már ekkor teljesen mellőzte. Hajlok arra, hogy ezt tudatos döntésnek tulajdonítsam. Jókai előbb erős iróniával ábrázolta, amikor a Brenóczy család fölkereste régi kastélyát, és szembesült mindazzal, amivel Krénfy megpróbálta elkápráztatni őket, s ennek során hogyan csináltak bolondot a felkapaszkodott parvenüből a lehető legnagyobb udvariasság mímelésével. Ebből a humoros helyzetből fejlődik ki aztán Krénfy intrikusi szerepe, majd pedig ősgonosszá válása, amely nemcsak a grófi család helyének az elfoglalását jelenti, hanem immár az előre megfontolt, fondorlatos emberölést is, mi több, Cynthia grófnő gyilkossági gyanúba keverését is. Ebben a folyamatban azonban semmiféle imagoológiai közhely nem kapott helyet: Krénfy gonoszsága csak önmagából fejlődik ki, s nem abból magyaráztatik, hogy ő „valahonnan” jött vagy „valamit” képvisel.

Ez a látványos hiány a regény egy másik vonulatával is összefügghet. A haszonbérlet egyik cselekedete az lesz, hogy a szlovák népesség helyére — éppen az éhínség miatt megritkult lakosság pótlására — telepéseket csábít a birtokára. Ezek a telepések hollandok, s így a regénybeli Kallósfalva új elnevezése is ez lesz: Kis-Amszterdám. A kritikai kiadás öncenzurális óvatosságot is feltételezett abban, hogy a beköltözők a regényben etnikailag nem németek voltak (noha német, pontosabban württembergi betelepítésre volt példa 1849 után).²¹ Ez persze nem zárható ki. A regény egészének a koncepciójában azonban lényeges szerepe van annak, hogy az idegenség ezen a ponton és így is beépül a cselekvénybe: a telepések ugyanis saját gazdálkodási tapasztalataik alapján akarnak boldogulni, de a mostoha természeti környezet minden törekvésüket meggátolja, s ehhez még hozzájárul Krénfy machinációja is, aminek következtében uzsorások karmai közé kerülnek. Azaz rövid idő múlva ugyanolyan nyomorúság lesz a részük, mint a korábbi lakosoknak, akiknél ilyen formán nem bizonyulnak sem szorgalmasabbnak, sem szerencsésebbnek — ez az eseménysor azt van hivatva érzéltetni, hogy az éhínséget sem az itteni szlovák lakosság restsége és vele született korhely hajlama idézte elő, hanem a környezeti viszonyok, amelyek másféle gazdálkodást nem is engednek meg. Ez pedig ismét

²¹ Vö. JMÖM Regények 10. 453–455.

az imagológiai közhelyek érvénytelenségét mutatja: a szlovákok kapcsán megfogalmazott előítéletek,²² például a lustaság, a butaság vagy éppen az alkoholizmus, amelyet egyes szereplők hangoztatnak is, mind érvénytelennek mutatkoznak egy ennél nagyobb, determinisztikus természeti erő előtt: itt, ebben a regénybeli régióban csak úgy és azt lehet tenni földművesként, amit a tapasztalat megenged, s az éhínség is ezzel a szituációval függ össze. Azaz Jókai igen tudatosan kerüli ki a szokásos és kézenfekvő előítéletek felhasználását, s ezt a célt szolgálja a betelepítés epizódjának beépítése, s ezzel is meg van erősítve Krénfy származásának az elhallgatása, pontosabban szóba sem hozása.

A regényben a narráció fontos jellemzője, hogy folyamatosan jelen vannak az irodalmiságra való reflektálás nyelvi elemei.²³ Ebből fakad az ironia állandó jelenléte is: rendre föl villan egy tipikus poétikai lehetőség, majd a narrátor mégsem ezt alkalmazza. Ilyen például Fenyérynek és későbbi feleségének első találkozása is. Érdekes hosszabban idézni a narrátor szavait: „Már most tisztes regényi eljárás szerint az következne, hogy Fenyéry és Irén, mint a két legjámorabb jellem a többi között, amint megpillantják egymást, rögtön egymásba szeressenek; ebből támadnának illendő jelenetek titkos sóhajtozással és obligát holdvilággal illusztrálva; regényhős és regényhősné szenvednének sokat, míg végre a szerző, ha annyi papírost teleírt, amennyire szerződve volt, megszánná őket, s összeadná kihirdetés, diszpenzáció s egyéb ceremóniálék nélkül. Hanem ezt a mulatságot nem köszönnék meg a mi becsületes táblabíráink, akik tizenkét óra óta egy falatot sem ettek, s el vannak fáradva és csigázva; az ilyen holdvilágos jelenet nagyon gonosz tréfa volna rájuk nézve.”²⁴ De idézhetném a második rész III. fejezetének (*Csak egyedül?*) az elejét is, ahol arra a retorikus kérdésre, hogy „Miként lehet meggazdagodni?”, a narrátor egy sor lehetőséget sorol föl a képtelen és valószínűtlen sajtóbéli rövidhírek módorában, amelyek egyébként Jókai pályakezdésekor a Jelenkorban és az Életképekben tőle írt humoros hír- és pletykarovatok imitációi, s ennek végén mindezt így zárja a kommentár: „Íme énelőlem mind elvették az érdekes, regényes és meglepő kilátásokat hősom boldogítására, szerencsésebb költők boldogabb hősei úgy bejárták már az előre bocsátott aranytermő tartományokat, hogy

²² Ezekről lásd összefoglalóan Marta FÜLÖPOVÁ: *Feleselő képek: Magyarok és szlovákok egymásról alkotott képe a 19. századi szlovák és magyar prózában*. Kalligram, [Bp.], 2021.

²³ Erre Fried István tanulmánya hoz bőséges példákat: FRIED 2002.

²⁴ JMÖM Regények 10. 174.

enyimet hiába küldeném oda, mert ez már semmit sem találna ott, amire más rá nem tette a kezét.”²⁵

Ezeknek a narrátori szólamoknak a legkidolgozottabb változata azonban mégiscsak a Hamupipőke-szüzsére való kifejtett utalás. Ráadásul ezt a szöveg egyértelműen előre is bocsátja, amikor Fenyérynek és Irénnek az egybekelését közvetlenül megelőző eseménysort akarja elmondani: „Mint az árva hamvpepejke az örömtelen házban, egyedül ült Irén, még halványabb, mint valaha.”²⁶ S ezek után a báli jelenetek sora pontról pontra megfeleltethetővé válik a közismert meseszüzsével:²⁷ Irén lesz az otthon maradt leány, akit azonban egy olyan férfi, aki ráadásul a két másik, a bálban mulató leánynak is tetszik, nem-sokára mindenki meglepetésére megkér és feleségül vesz. Így aztán a házasság valóban beteljesült álomnak minősül, s ezt a jellegét a maga idillikusságában végig meg is őrzi.

Jókainak ezek az egyszerre artistikus és ironikus írói megoldásai ellenpon-tozó szerepet is betöltenek: a regény pusztulásvíziót hangsúlyozó s ugyanakkor dokumentatív hitelre is rájátszó kezdetével szemben ezek éppen a történetmon-dás reflexív jellegét hangsúlyozzák, s azt sugallják, hogy a narráció a korábbi irodalmi hagyományoknak alávétve, de a narrátor szándékának megfelelően történik meg. Azaz a játékoság sincs kiküszöbölve ebből az alakításmódból. Mindez szorosan összefügg azzal a körülménnyel, hogy *A régi jó táblabírák* tárcaregényként íródott, s a napi folytatások lehetővé tették azt is, hogy Jókai aktuális hírekre reflektáljon, valamint az egyes részletek olvasói számára is re-leválans közeget teremthettek a híradásokba foglalt információk a fiktív regény-világ kontextualizálására.²⁸ A sajtóműfajokra tett utalások is így lehettek részei az irodalmisággal folytatott játéknak. Csak egyetlen példára utalva, a regény elején feltűnő Leonora, aki az éhezőknek jön segíteni, olyan fennkölt és mes-terkelt stílusban szólal meg, amelyet a narrátor a „hírlapi stílusban tartott be-széd”-nek minősít.²⁹

A kritikai kiadás észlelte és szóvá is tette azt, hogy a regényben számos olyan következtetlenség van, amelyek alighanem a gyors megírásból és a nem

²⁵ JMÖM Regények 10. 261–262. Az idézet: 262.

²⁶ JMÖM Regények 10. 269. Ezt az utalást a jegyzetek nem értelmezték.

²⁷ A szüzsé más irodalmi felhasználásáról lásd HERMANN Zoltán: *Varázs/szer/tár: Varázs-mesei kánonok a régiségben és a romantikában*. L'Harmattan, Bp., 2012. 128–144. (Szóhagyomá-ny)

²⁸ Ezt hangsúlyozza: SZAJBÉLY Mihály: *Jókai Mór (1825–1904)*. Kalligram, Pozsony, 2010. 195–201. (Magyarok Emlékezete)

²⁹ Az idézetet és szövegkörnyezetét lásd JMÖM Regények 10. 55.

kellő írói gondosságból fakadnak — azaz erősen összefüggenek a készülés ütemével és folytatásos mivoltával.³⁰ Érdemes végiggondolni, hogy ezek vajon valóban mind hibának tekinthetők-e, vagy esetleg lehet az eltéréseknek poétikai értelmet is adni.³¹ Nyilván van, ami nem menthető. A sajtó alá rendező Nacsády József felhívta a figyelmet arra például, hogy a regénybeli Kallósfalva melletti települést a regény elején Toboznak hívják,³² majd ez később Tarnócként szerepel.³³ Ez utóbbi helységnév sokkal funkcionálisabb lesz, mint az előző (valószínűleg ezért is maradt meg ez következetesen a későbbiekben), hiszen nemesi előnévvé is válik a Tarnóczy család székhelyeként, s így poétikai jelentőséget is kap, hiszen a család utána a cselekvény fontos szereplője lesz. Nacsády másik látványos példája egy szelindek átnevezése komondorra.³⁴ A hiba itt is tagadhatatlan, de van rá egy lehetséges magyarázat: Cynthia a kutyát „Kondor”-nak szólítja, amikor először szemtől szemben találkoznak,³⁵ s ennek a névnek a rögzülése természetes módon előhívhatta a komondor szót, s ez az asszociáció indokolhatja a tévedést. Más hibák persze nem magyarázhatók ilyen könnyen — mint például az, hogy a Tarnóczy-fiút a regény először Bélának nevezi,³⁶ majd egy külön fejezetcím (sőt, fejezet) Róbertként emlegeti — s ez aztán így marad a regény végéig.³⁷ Ezek azonban nemcsak a sietősséget és a szükséges gondosság hiányát mutathatják (persze azt is),³⁸ hanem legalább ennyire azt is, hogy Jókai mennyire fölényes biztonsággal tudta összetartani egy regény cselekvényszálait, még akkor is, amikor a részletekre nem volt

³⁰ Ezt a jegyzetek a bevezető egy adott pontján generálisan foglalják össze, a szöveghelyek pontos megadása nélkül: JMÖM Regények 10. 441. Ezeket a hibákat aztán a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* nem mindig dokumentálják.

³¹ Az írói „hibák” ilyen jellegű interpretációjára lásd módszertani példaként SZILÁGYI Zsófia: *A féllábú ólomkatona: Irodalmi mű-hibák*. Kalligram, Pozsony, 2005.

³² JMÖM Regények 10. 24.

³³ Vö. először: JMÖM Regények 10. 171. Lásd még Nacsádynak az eltérésre felügyelő jegyzetét: uo. 581.

³⁴ JMÖM Regények 10. 441.

³⁵ JMÖM Regények 10. 144.

³⁶ JMÖM Regények 10. 166.

³⁷ JMÖM Regények 10. 319–327. A tévesztést már Szinnyei Ferenc észrevette: SZINNYEI Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban, I–II. kötet*. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1939–1941., I. 329–333.

³⁸ Arra, hogy Jókainak a regény írásakor miért lehetett oka felületesnek lenni, lásd a kritikai kiadás érveit: JMÖM Regények 10. 439–441.

módja, ideje vagy szándéka kellőképpen vigyázni, azaz *tárcaregény* mivoltából nem kívánta utólagos kontroll alá vonva, valódi *könyvregénnyé* átalakítani.³⁹

S ezt demonstrálhatja egy olyan, Nacsádytól szintén hibának minősített, már a cselekvény motiváltságát is érintő megoldás, amelyet talán túlságosan szigorúan és nem kellően indokoltan vontak ide a kritikai kiadás jegyzetei. Ez pedig a regény intrikus gonoszának szerepét betöltő Krénfy cselekedeteinek indokoltságát érinti. Nacsády József előrebocsátott konklúziója meglehetősen súlyos poétikai kifogás: „A cselszövény Lippay alispán által történt kifejtése Jókai *utólagos konstrukciójának* tűnik, ugyanis több ponton ellentmond az előzményeknek”. A kifejtett érvek pedig a következők: „A regény III. és IV. fejezete szerint Krénfy csupán azért pazarol annyit, hogy rávegye Brenóczyékat a birtok zálogbaadására, s biztosíthassa sérthetetlenlenségét a vármegyével szemben, előkelőbbnek látszasson a grófi család előtt. Cynthia iránt csak a látogatás során gyúl igazán szerelemre, arra az elhatározásra pedig, hogy megszerzi kezét, csak akkor jut, anúkor a grófnő kénytelen igénybe venni segítségét. Mindez lélektanilag is hiteles. — Lippay (és Jókai) viszont itt azt állítja, hogy Krénfy már Tarnóczy Róbert (Béla) tartózkodási helyét is szándékosan árulta el a grófoknak, hogy riválisát eltegye láb alól. A IV. fejezetből nyilvánvaló, hogy a grófok erőszakos fellépése bírta rá arra, hogy a levelet kiadja kezéből. A Tarnóczy-féle váltók eredetileg nem mind hamisak, csak az utolsó, a feltűnően nagy összegről szóló (249–50.); itt már úgy kerülnek szóba Tarnóczy összes váltói, mint amelyeket Krénfy hamisított. Eszerint nem Tarnóczy tette tönkre hűgát (noha ő maga is beismerte!), hanem Krénfy. — Így teljesen felborul a cselekmény logikája, s a jellemek hitelessége is erősen megcsorbul.”⁴⁰ Nacsády gondos olvasásról árulkodó megfigyelései egyetlen, lényeges tényezőt hagynak figyelmen kívül: Krénfy motivációinak a feltárását Lippay alispán a bíróság tagjaként egy nyilvános tárgyalás keretében mondja el. Ez tehát nem a narrátor közlése, s ilyenformán maga a regény nem azt *állítja*, hogy ez az igazság státuszában lévő kijelentések sorozata, hanem azt *sugallja*, hogy ez egy, a morális és jogi igazságtételt szolgáló konstrukció a történetekről, amelynek minél komolyabb elhithető erővel kell rendelkeznie. Retorikai értelemben tehát egy törvényszéki beszédről van szó, amelyhez hozzáférhet az igazolhatatlanság, sőt

³⁹ A szembeállításra lásd elméleti szempontból: HANSÁGI Ágnes: *Tárca – regény – nyilvánosság: Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei*. Ráció, Bp., 2014. 234–236. (Ráció–Tudomány 19.)

⁴⁰ JMÖM Regények 10. 590. Kiemelés az eredetiben.

akár a hamisság és megtévesztés lehetősége is (a szónok a quintillianusi értelemben nem mindig feddhetetlen), különösen, ha a cél egy amúgy ellenszenvesnek és sérthetetlennek látszó személy fondorlatos felelősségre vonása. Ne feledjük, Lippay alispánnak korábban voltak olyan összeütközései Krénfyvel, amelyek nem hangolhatták különösebben jóindulatúvá, s későbbi eltökéltsége, amely Krénfy halálos ítéletéig és aztán lefejezéséig is elvezet, nem nélkülözi a kisebb machinációkat sem: például megakadályozza a per késleltetését, illetve azt, hogy Krénfy szabadlábon védekezhessen, mert akkor a vádlottnak lenne módja törvényesen is elvennie feleségül azt a Lencznét, akinek a vallomása a halálos ítélet legfőbb alapja, s legális feleségként az asszony már nem vallhatna a saját férjére. S ha mindezt a narratológiai és poétikai szituációt is hozzászámítjuk a Lippaytól elhangzó motivációsorhoz, akkor közel sem láthatunk olyan ellentmondást a regény világán belül, amelyet ezekben a sorokban Nacsády sugallt. Krénfy bírósági tárgyalásának jelenetét ugyanis nem szabad automatikusan a későbbi, 20. századi bűnügyi történetek sémája szerint olvasni, amikor is a nyomozó az összehívott érintettek előtt ellentmondásmentesen és egyértelműen föltárja a tett összes körülményét, ahogyan ezt például Agatha Christie Poirot-regényeiben visszatérően láthatjuk: ez ugyanis későbbi irodalmi tradíció. *A régi jó táblabírák*ban Lippay csupán a szólamok egyikeként fogható föl – még ha nem vitatja is senki a tőle elhangzottakat. Vagyis érvényben maradnak a korábban, más szituációkból kikövetkeztethető magyarázatok is, s Lippay verziója ezeket nem írja fölül s érvényteleníti, csupán az övé is odahehelyeződik a többi mellé. S mindez azért szükséges és lehetséges, mert csak ez vezethet el a morálisan és jogi értelemben is elmarasztalható Krénfy megbűnhődéséhez – noha ez néhány ponton nem felel meg a korábban sugallt magyarázatoknak és rekonstruálható motivációknak. Ez a verzió csupán hihető és lehetséges, de nem kell mindenestül igaznak is lennie. A fontos az, hogy a célját eléri.

Jókai regénye tehát aligha a (vélt vagy valódi) hibái felől ítélendő meg, még akkor sem, ha számos esetben tagadhatatlan, hogy egy elmélyültebb, nem a tárcaregényre szabott alkotói módszer sokat javíthatott volna a mű kidolgozottságán. Ám az is kétségtelen, hogy *A régi jó táblabírák* az akkori közelmúlt ábrázolásának olyan tendenciáját teremtette meg, amelynek igen kevés recens párhuzamát találhatjuk. Fontos erénye az, amit már Gyulai Pál is észlelt és megfogalmazott, noha ő ezt nem feltétlenül dicséretnek szánta, amikor Jókainak és az irányregénynek a lehetséges kapcsolatát firtatta a *Politikai divatok*

kritikai értékelésekor: „A *Régi jó táblabírák* című regénye sem az [ti. irányregény – Sz. M.], mert nem a megyei rendszer üdvös voltát bizonyítja be, szemben a parlamentaris rendszerrel, hanem csak táblabírákat rajzol s egy történetet mond el abból a korból, a mikor még a megyei élet virágzott.”⁴¹ Jókai ugyanis nem rendelte regényvilágát egyetlen politikai gondolat kifejtéséhez, hanem egy színes, számos irányban nyitott epikai világteremtést végzett el. Ezért nem lett a műve az 1840-es éveket indokolatlanul és egyoldalúan ünneplő, nosztalgikus alkotás. De nem vált belőle az 1850-es évek új közigazgatását gúnyoló vagy kifigurázó, áthallásos satirikus alkotás sem.

Noha Jókai bármelyik utat választotta volna, az egykorú kritikai visszhang és a hatástörténet korai szakasza nyilván sokkal lelkesebb és sokszínűbb lehetett volna, mint így.⁴² Az pedig, hogy a regény nem felelt meg az allegóriaként való olvasásnak, rövidtávon nyilván korlátozta a hatását, hosszabb időmetszetben azonban mindenképpen jól tett a szövegnek.

SUMMARY

MÁRTON SZILÁGYI

Nostalgia and/or characteristic features of an era (Mór Jókai: The good old judges of the county court)

The study focuses on the characteristic features of the era and the genre specifications of the novel written by Mór Jókai, published in 1856. The novel was written in the period after the War of Independence was suppressed, when the political oppression had an effect on the culture: the writer had to accept the rigorous criteria of the censorship. In a situation like this, Jókai described the era before 1848 with nostalgia and accepted the noble ruling class of the reform era as good. The plot of the novel describes the starvation of the year 1846. The scene of the story was modelled of the county Zemplén, which in the war of conservatism and liberalism represented the latter. In the first chapters of the novel, the leaders of the county travelled around the country, to have a good grip of the situation and take the right measures. Public prosecutor Fenyéry did not shrink back from taking violent steps on behalf of the population: to ensure public supply, he put corn in requisition on behalf of the public supply from a private barn. On the other hand, the other protagonist, the uneducated and hustler Krénfy does not work for the community, he looks for his own benefits. He ruins a traditional

⁴¹ [GYULAI Pál:] Jókai legújabb regénye. = Szépirodalmi Figyelő 2 (1862) 2. félév, 20. sz. (szeptember 18.), 316–317. Az idézet: 317. – Az irányregény kérdésének a jelentőségéről a *Politikai divatok* kapcsán: SZILÁGYI Márton: A magyar romantika ikercsillagai: Jókai Mór és Petőfi Sándor. Osiris, Bp., 2021. 323–326. (Osiris Irodalomtörténet. Tanulmányok)

⁴² A regény egykorú kritikai fogadtatásának nem éppen bőséges anyagáról lásd: JMÖM Regények 10. 460.

aristocratic family and steps in their place. He lets new settlers work on his own property. For the sake of charming the readers and reaching success, Jókai uses contemporary anecdotes in the novel. He avoids the danger of describing the reality of the old era in an idyllic way and also avoids mocking the Austrian administration in the 1850s. Several contradictions and mistakes in story-telling can be detected in the novel most of which are due to the quick speed of work but the other part can be seen as deliberate means of writing. Overall, the author evaluates the quality of his novel much higher than literary historians have ever done.

